

Микола Вербовий

ORCID 0000-0003-0366-4921

кандидат філологічних наук, доцент

Криворізький державний педагогічний університет

ІВАН ОГІЄНКО ПРО «НОВИЙ ЯТЬ» У ТЕКСТІ КРЕХІВСЬКОГО АПОСТОЛА

У статті проаналізовані іменники, подані І. Огієнком як приклади до фонетичного явища «нового ятя» в тексті Крехівського Апостола. Уважний розгляд особливостей складу іменників-ілюстрацій фонетичного явища, зіставлення цих номенів з назвами, що мають таку ж форму, але зафіксовані в тексті Крехівського Апостола зі збереженням старого голосного, залучення статистичних показників – все це дає підстави авторові статті свердити, що, найвірогідніше, справжнього «нового ятя» текст Крехівського Апостола не фіксує. Відповідно, номени-ілюстрації, використані І. Огієнком, передають лише графічне, а не фонетичне явище. Зроблений висновок змушує переглянути вже усталену думку Івана Огієнка про українську основу мови Крехівського Апостола.

Ключові слова: Крехівський Апостол, «новий ять», фонетична зміна, графічне явище, написання, українська мова, білоруська мова.

У монографії «Українська літературна мова XVI-го століття і Крехівський Апостол 1560 року» (Варшава, 1930 р.) Іван Огієнко доходить висновку, що мова Крехівського Апостола (КА) – «це північно-українська чи польська мова, точніше – західно-польська. Західно-польських (правобережних) рис в мові перекладчика КА так багато, що це дає змогу твердити, що перекладчик писав своєю рідною живою мовою. ...

Крім цього, в мові КА не бракує проте й деяких рис західної південно-української мови» [6, с.212-213].

У 2004 р. цю думку підтримав Д. Гринчишин: «мова пам'ятки – тогочасна жива нар. українська з рисами пн. і частково пд.-зх. наріч» [2, с.281], а 2010 р. повторив Ю. Осінчук [7, с.126], хоча раніше дослідник схарактеризував КА як пам'ятку в ґрунті речі білоруську, що містить тільки окремі українські риси [8, с.508, 646]. Зрозуміло, що питання про українську чи білоруську основу мови тексту КА ми можемо вважати вирішеним лише після ретельного аналізу та перевірки поданих І. Огієнком мовних особливостей пам'ятки.

Мета статті – з'ясувати, наскільки приклади, подані в монографії І. Огієнка, відображають фонетичне явище «новий ять», а вже на підставі цього аналізу опосередковано підтвердити чи спростувати думку про українську основу мови КА.

Серед опису фонетичних ознак мови КА нашу увагу привернув до себе підрозділ «**б. Історія ъ**» [6, с.236-247], в якому І. Огієнко схильний пояснювати «поплутання ъ з е» в розгляданому тексті не стільки білоруським, скільки або впливом північноукраїнських говірок, або графічним впливом південнослов'янських рукописів [6, с.238; пор. 7, с.127]. Через те що можливий і перший, і другий варіанти, то фонетичне явище «нового ятя», поза всякий сумнів, має вирішальне значення у розв'язанні питання про українську чи білоруську основу тексту пам'ятки, адже зміна старого голосного *е* в закритому складі на *і* є характерною рисою саме української мови.

Далі автор коротко згадує про «З. ... і, що повстало з давнього *e* в закритім складі, часто передається в нас через *ѣ*, див. далі § 2 п. 5» [6, с.238]. Відповідний параграф містить приклади: «мѣч 33.652 – мечем 599.611, пѣч 34 – в печь 595, святокрадѣж 243, ячмѣнь 611 – ячменю 611, ремѣнь 70, ступѣнь 509, камѣнь 182.658, камньем 659 і др.» [6, с.258]. Здається, ніяких заперечень подані іменники не викликають.

До цього списку Івана Огієнка (після опрацювання «Словника української літературної мови XVI-го віку з Крехівського Апостола» [КА]), можемо додати ще форму *камѣ(н)я* 647 [КА, с.51] та іменники *зѣльє* 286 [КА, с.61], *розумѣ(н)є* 112 [КА, с.44], *згордѣнья* 72, 380 [КА, с.45, 96]. Отже, всього у розгляданому тексті віднаходимо 15 фіксацій словоформ, що можуть ілюструвати фонетичну зміну «нового ять». Для характеристики отриманого кількісного показника спробуємо зіставити статистичні показники з найближчим у часі та жанрі текстом. Зрозуміла річ, це може бути Четья 1489 року. Оскільки в доповненому нами списку слів І. Огієнка представлені лише іменники, то відповідно беремо до уваги тільки іменникові форми. Карпинський М. ілюструє явище «нового ятя» в тексті Четьї 1489 р., подаючи 51 іменник [4, с.65-66] (очевидно, що враховувати скорочення при окремих прикладах на зразок «и др.[угие]», «и мн.[огие] др.[угие]» ми об'єктивно не можемо, не маючи доступу до повного тексту пам'ятки) [4, с.65-66]. Пізніше Дмитро Гринчишин ствердив, що «дане явище засвідчене **дуже великою кількістю прикладів**» [1, с.267]. Так само говорять і В. Німчук: ««Новий» *ѣ* на місці етимологічного *e* – унікальна риса української мови – у Четьї 1489 р. засвідчений **безліччю випадків**» [5, с.4] (усі розкриття скорочень та підкреслення в цитатах наші. – М.В.). Статистичні показники двох текстів підводять нас до питання, чому яскрава фонетична риса української мови представлена в тексті КА відносно малою кількістю прикладів (лише 15 фіксацій)? Слід думати, що може бути кілька різних причин, тому спробуємо ретельніше проаналізувати фактичний матеріал, вилучений із тексту КА.

Найперше виокремимо іменники, що в староукраїнській мові закінчувалися на *-ѣ*. До цієї групи, крім шістьох слів із ятем *мѣ(ч)*, *пѣ(ч)*, *ремѣ(н)*, *ступѣнь*, *ячмѣнь* та *святокрадѣ(ж)*, віднесемо також іменники *каме(н)*, *корень*, *болесть*, які в тексті КА зафіксовані лише з голосним *e*, напр.: *каме(н)* (*катієй*) *ображенья* и *каме(н)* (*skale*) *згорюенья* 272 [КА, с.51], *каме(н)* *млиновий* 649 [КА, с.61] (три приклади); *Є(с)ли корень свят, то и вѣтви* 278 [КА, с.18] та *болесть* 657 [КА, с.11], пор. *болѣ(ст)* (1596 р.), *болѣсть* (1627 р.) [СУМ XVI – п. п. XVII, 3, с.26] та діалектну форму *болість* ‘хвороба’ [ЕСУМ, 1, с.199].

Іменники з суфіксом *-ен* у КА також не виказують сподіваної фонетичної зміни: *беремень* ‘груз, ноша, цягар’ [ГСБМ, 1, с.280], *персте(н)*, *поломе(н)*, напр.: *Не клали беремень* 83 [КА, с.9], *Золотий персте(н) носечи* 163 [КА, с.87], *Очи як поламен огневий* 599 [КА, с.77]. Якщо взяти до уваги, що форма *беремень*, найвірогідніше, – білорусизм [пор. СУМ XVI – п. п. XVII, 2, с.76 та ГСБМ, 1, с.280], тобто власне українського іменника **береминь* ‘тягар’ не було, то два останні слова в українській мові мають закономірні форми *перстинь* ‘обручка, каблучка ...’ [ЕСУМ, 4, с.354] та застаріле *поломинь* [ЕСУМ, 4, с.504]. Значить, ці два слова (вже?/ще?) не фіксують фонетичної зміни, пор. білоруські форми *перстень*, *перьстень* ‘персень’ [ГСБМ, 24, с.254], *поломень*, *поламень* [ГСБМ, 26, с.190].

Назву *погибел(л)* 459 [КА, с.91] умовно до розгляду не беремо, адже в середньоукраїнській мові побутувала книжна форма без «нового ятя», пор. Пагуба: *погибелъ*, вредъ [ЛБ, с.80], exitium, пагуба, сме(р)ть, *погибел(л)* [Слав., с.188, 242, 307], *гибель* [СУМ XVI – п. п. XVII, 6, с.209], спільна з тогочасною білоруською *гибель* [ГСБМ, 6, с.278], *погибель* [ГСБМ, 25, с.113].

Відносно мала кількість фіксацій розгляданих форм у тексті КА, зрозуміло, не дозволяє робити переконливих висновків, через те що в цих словах написання *е* в закритому складі може виявляти вплив церковнослов'янської та/або польської мов. Сказане справедливе й щодо числівника **шесть**, засвідченого один раз: *Полтора году; друга рука виправила це на: «рокъ и шесть мѣсяци»* 98 [6, с.95]. Зате числівник **сім** представлений у формі *се(м)* тринадцять разів (69, 103, 276, 580, 595, 596, 596, 606, 630, 637, 637, 643, 657), а в формі *семь* – два рази (28, 644), всього маємо 15 форм без «нового ятя». Якщо долучимо сюди ще й числівник *семдесят* (129, 151, 624), то матимемо справу з 18-ма формами, за твердженням І. Огієнка, середньоукраїнської мови, що не відображають яскраву фонетичну зміну, посталу ще в староукраїнський період і збережену нині. Вплив церковнослов'янської мови мали б показувати форми *седмь*, напр.: *шепта, седмь* [Слав., с. 216, 369], *septemdecim, седмьнадеся(т)* [Слав., с.369], *septuaginta, седмьдеся(т)* [Слав., с.369], або *сѣдмь* [8, с.393]: *седмь* 43 [Kat. 1585, s.153] ~ *Сѣдмь* 42a [Kat. 1585, s.153], *в сѣдми* 42a [Kat. 1585, s.153]. Власне, як і у білоруських текстах *семь I, семь* [ГСБМ, 31, с.206], *семдесять, семдысять, семдесять* [ГСБМ, 31, с.201-202] та *седмь, седмь* [ГСБМ, 31, с.181]. Отже, постає питання, чи текст КА відображає «новий ятя» як фонетичну зміну? Інакшими словами, чи справді розглядааний текст має українську мовну основу?

Доступні для аналізу іменники з суфіксом *-тель*, вилучені з тексту КА, зберігають голосний *е* без змін, наприклад: *Прийде(т) от Сиона збавите(л)* 279 [КА, с.42], *Кусил искусите(л)* 488 [КА, с.55], *Прияте(л) б(о)жйи* 166 [КА, с.106], *Где ж мудрый, гдѣ навчите(л), где бадач (badacz)* 301 [КА, с.8], *Педагог з волоского выкладается учите(л)* 311 (гlossen другої руки) [КА, с.85]. Відзначимо, що в тексті Четьї 1489 р. іменники з цим суфіксом написані або через *е*, або через *ѣ*, пор. *вѣроуетел(ь)* (103) та *создатѣль* (156 об.) [4, с.65]. Навіть якщо взяти до уваги, що «відновлення форм *-тель* має бути наслідком спільного впливу церковнослов'янської та польської мов (*nauczyciel* 'учитель'), а також північноукраїнських говірок, де *е* поновлено на місці «нового ятя» в усіх ненаголошених складах» [8, с.395], то, відповідно, в КА брак хитань у написаних суфікса *-тель* ~ *-тъль* найвірогідніше, слід розуміти або як швидке відновлення й панування форм суфікса з голосним *е* (теоретично річ можлива, хоча й малоімовірна), або як просто збереження старої форми суфікса, тому що фонетичного явища «нового ятя» у розгляданому тексті, ймовірно, не було.

Якщо наша думка правильна, то стає зрозумілим, чому список слів-ілюстрацій, поданий І. Огієнком, складає лише обмежене число іменників без решти сподіваних форм: тут, найвірогідніше, маємо справу не з власне фонетичним, а з якимсь іншим явищем.

Таким чином, серед розглянутих іменників з тексту КА, що закінчувалися на *-ь*, знаходимо шість слів, написання яких за формою збігається з «новим ятям», та ще 13 назв без правописної інновації: логічно думати, що має бути причина непослідовного відображення фонетичної зміни на письмі.

Графічне оформлення чужомовних слів у КА теж не фіксує «нового ятя», наприклад, правопис іменника *ремесникъ*, що має «складений суфікс» *-еснь-* (< *-есльн-*) [8, с.399], засвідчує лише явище спрощення [8, с.372]. Напр.: *Ремесникъ (rzemieśnik) Анькила* 100 [КА, с.110], *Каменю, хороше вырытому от ремесника* 95 [КА, с.110], пор.: *ремесники* 90 [3, с.206], *Хвѣдѣжникъ: Ремесникъ* [ЛБ, с.145] та *ремесленикъ, ремесленникъ* [ГСБМ, 30, с.68-69].

Позичений з польської мови іменник *папеж* [8, с.395, 544] так само зберігає голосний *е* в закритому складі, напр.: *Антихрест, то е(ст) папеж* 498.

Папежа римського 610, 631 [КА, с.85]. Пор. ще *Коли папезство устанеть* 644 [КА, с.137], *папежъ* [ГСБМ, 23, с.445-446], *папежский, папезкий, папезский, папеский* [ГСБМ, 23, с.444-445] та середньоукраїнське *abbreviatura, сокращеніє, е(ст) ещє са(н) у папстовъ* *ещє зове(м)* [Слав., с.61].

Написання номена **кацир** (kasetz): *Быль ведень до суду яко кацир и еретик* 94 [КА, с.51], очевидно, ніяк не пов'язане з «новим ятем», пор. **кацерь, кацѣрь** 'еретик' [СУМ XVI – п. п. XVII, 14, с.66]. Так само й у назві *Не купує(т) колѣбок* (kolebek) 648 [КА, с.53], **колебка, калєбка, колєпка** [ГСБМ, 15, с.190], **колѣбка, колѣбѣка, колебка, колибка** 'критий кінний повіз на ресорах' [СУМ XVI – п. п. XVII, 14, с.202]. Ще пор.: іменник **крес** (kres), напр.: *Вже прииол до кресу* 457. *Еще далей от кресу отблудилися* 307. *К своєму крѣсови приде(т)* 632 [КА, с.54] та **крєсь, крѣсь** [ГСБМ, 16, с.124-126]. Тут, здається, слід говорити про відтворення польського звука *é* [8, с.544-545, 400], а не про позначення звука *i* буквою *ѣ* [6, с.237] або вплив орфографічної традиції [6, с.247].

Серед збірних та віддіслівних іменників середнього роду на **-еньє**, написаних нами із тексту КА (300 форм), розглядане в цій статті явище, можливо, відображають лише вісім, ось усі приклади: *камѣ(н)є* 182, 658, *камѣ(н)я* дорогого 647, *камѣньєм* 659 [КА, с.51], *згордѣнья* 72, 380 [КА, с.96], *зѣльє* 286 [КА, с.61], *розумѣ(н)є* 112 [КА, с.44].

Приклади іменників без змін подаємо у зіставленні з відповідними прикладами з Четьї 1489 р. у дужках, напр.: (*видѣние* (327 зв.) [1, с.267]) *виденьє* 374, 585, *виде(н)є* 593 [КА, с.15]; (*моучѣние* 29 [4, с.65]) *муче(н)є* 619, 646 [КА, с.100]; (*рождѣньи* 112 [4, с.65], *нарождѣние(м)* (17 зв.) [1, с.267]) *нароженъ* 12 [КА, с.67], *прироженъ* 161 [КА, с.92]; (*прихождѣние* (311) [1, с.267]) *прихоженє* 162 [КА, с.74]; (*творѣньє* 206 об. [4, с.65]) *творе(н)є* 424 [КА, с.128]; (*оутвѣрждѣние* (309) [1, с.267]) *утверженъ* 510, *утверже(н)є* 591 [КА, с.137]; (*оутешѣние* 21 [4, с.65; 1, с.267]) *потеше(н)є* 451, 468, 499, 559 [КА, с.100].

Якщо умовно порівну розподілити іменники на українізми, полонізми та церковнослов'янізми, то однак восьми прикладів «нового ятя» на 100 українських іменників XVI ст. буде, думаємо, таки мало. З тексту Четьї 1489 р. Карпинський М. подає 24 словоформи з таким суфіксом та вказує, що ще є «и мн.[огие] др.[угие]» [4, с. 65], Гринчишин Д. ствердив, що « на місці є найчастіше трапляється у суфіксі **-ѣньє (-ѣниє)**» [1, с.267].

Сказане змушує до прискіпливого аналізу номенів із суфіком **-еньє**, зафіксованих у КА. Для іменника *каменьє* (чотири фіксації) маємо таке співвідношення форм, три записані через *ѣ*, одна – з голосним *є*, напр.: *камѣ(н)я* дорогого 647, *Розмаитое камѣ(н)є* 658 [КА, с.51], *камѣнем* дорогим 659 [КА, с.78] та *каме(н)є* дорогомє 307 [КА, с.51]. Назва *згордѣнья* (дві фіксації) не знає форм з іншим написанням, пор.: *Помсту для згордѣнья* слова божого 72, 380 [КА, с.96]. Номен *зѣльє* представлений у розгляданому тексті ще й формою *зе(л)є*, пор.: *Млый зѣльє е(ст)* 286 [КА, с.61] та *Земля зродила зе(л)є* *пожиточное тыи, которыи ею справую(т)* 557 [КА, с.122]. Іменник *розумѣ(н)є* так само записаний у КА з хитанням *ѣ ~ є* у суфіксі, пор.: *Звлаца маючи о собѣ гордое розумѣ(н)є* 112 [КА, с.44] та *Гордое розуме(н)є е(ст)* *маткою всего отщепен(н)ства (odszczepieństwa)* 112 [КА, с.83], *Скромное о соб розумньє* 281 [КА, с.112]. Ще маємо три префіксовані форми у традиційному написанні: *Вырозуменьє* 7 [КА, с.17], *Зрозумє(н)є* *одно* 452 [КА, с.49], *Таємное порозумє(н)є* 265 [КА, с.98]. Назва *ремѣ(н)* у межах тієї самої сторінки зафіксована і без зміни: *Ото иде(т) за мною, которого не естєсмн годен, абых розвезал ремѣн* з *ботов его* 70 [КА, с.110] та *Розвезал реме(н) ботов* 70 [КА, с.11].

Поданий матеріал, здається, підштовхує до думки, що тут про фонетичне явище мови бути не може, оскільки, швидше за все, маємо справу просто з позначенням на письмі голосного *е* буквами або *ѣ*, або *е*, пор.: *камѣ(н)є дорогоє* 658 [КА, с.111] та *каме(н)є дорогоє* 307 [КА, с.51]; *о собѣ гордоє розумѣ(н)є* 112 [КА, с.44] та *скромноє о собѣ розуменьє* 281 [КА, с.112]; *розвезал ремѣн з ботов єго* 70 [КА, с.110] та *Розвезал реме(н) ботов* 70 [КА, с.11].

Більше прикладів написань одних і тих же іменників з *ѣ* та *ѣ* у тексті КА подає Іван Огієнко, «напр.: з вѣрою 57.117.160.505 і з верою 446, вѣчному і вечному 505, в вѣчном 660 і в вечном 254, гнѣв 237.241 і гнев 172.237.271, грѣх 213.221.260 і грех 213.214.221.260, двѣ 135.158.417.559 і две 3, дѣти і дети 548, добродѣйство 254 і добродейство 535, затвердило(ст) 437.241, згордѣл 565 і згордели 416, змертвѣлоє 251 і змертвельх 250, мѣй 59.512.536.289 і мей 53, мѣль 366 і мель 364, мѣли 103.114.209.495.649 і мели 2.24.81.156, нѣкоторыи 32.157.286 і некоторыи 286, рѣч і реч, рѣчью і речью, рѣчи і речи, рѣчей і речей, рѣ(ч)ми і ре(ч)ми, о рѣчех і речех, в рѣчех і речах (див. Словник), освѣти(т) і свѣтачого 198, свѣтлости 161 і светлости 440, свѣтло(ст) 142.440, собѣ 440 і собе 7, хотѣл 139 і хотел 224, цѣсарю 62 і цесарюм 149, чоловѣка 265 і човека 633 і сила т. п.» [6, с.239-240]. Твердження автора монографії, «що й *е*, якого часом вживав наш перекладач, вимовляв він як *ѣ* (цебто *і*)» [6, с.239], на наш погляд, подані слова не ілюструють. Навпаки, приклади двох написань тих самих іменників у межах одних сторінок збігаються з нашим матеріалом – *розумѣ(н)є* ~ *розуме(н)є* (112) – і можуть, як думаємо, підкріплювати думку про графічний, а не фонетичний характер у тексті КА нібито «нового ятя». Пор.: *вѣчному* ~ *вечному* (505), *гнѣв* (237) ~ *гнев* (237), *грѣх* (213, 221) ~ *грех* (213, 221), *дѣти* ~ *дети* (548), *нѣкоторыи* (286) ~ *некоторыи* (286), *освѣти(т)* ~ *свѣтачого* (198), *светлости* (440) ~ *свѣтло(ст)* (440) [6, с.239-240].

Буквально такі самі варіанти написань можемо вказати і в тексті Катехизису, надрукованого 1585 року «оувільни», напр.: *вѣчногд* ~ *вечной* 42 [Kat. 1585, s.152], *Гнѣвъ* 42а [Kat. 1585, s.153] ~ *Гневъ* 45а [Kat. 1585, s.156], *грѣха* 40 [Kat. 1585, s.150] ~ *за грѣхъ* 46 [Kat. 1585, s.156], *за дѣдичи* 33 [Kat. 1585, s.143] ~ *за ... дѣдичи* 14а [Kat. 1585, s.125], *терпѣніє* 20а [Kat. 1585, s.131] ~ *Терпѣніє* 50а [Kat. 1585, s.161], *потѣшишь* 49 [Kat. 1585, s.159] ~ *пѣтешити* 48а [Kat. 1585, s.159] (тут і далі подаємо переважно форми, не відзначені упорядником видання, інші приклади див. у [9, с.33]).

Хитання в правописі іменників *По брѣженію* 20 [Kat. 1585, s.130] ~ *небрѣженію* 42а [Kat. 1585, s.153] могли постати ще перед 1585 роком (пор. дієслово *брѣжеться* 45а-46 [Kat. 1585, s.156]). Цікаво, що старослов'янський іменник *небржєніи* [СтсСл., с.359] Памво Беринда подає з голосним *е*: *Небрѣжєніє*: Недбалость [ЛБ, с.72], *Небрѣжєникъ* [ЛБ, с.72], *Брѣжєніє*: Стержєнєнь, дбало(ст) [ЛБ, с.12] (ще див. [СУМ XVI – п. п. XVII, 3, с.69]), як і в тогочасній літературній білоруській мові, напр.: *небрѣженє*, *небрѣженіє* 'заняйдбанне' [ГСБМ, 19, с.394] (перший приклад із Четьї 1489 р.).

У тексті Катехизису спостерігаємо, здається, без графічних варіантів форми *свѣтлостъ* 2а [Kat. 1585, s.113], *свѣтло* 43а [Kat. 1585, s.154], *дєвицы*, *дєвицы* 18а [Kat. 1585, s.129], *о(т)мєненіємъ* 33 [Kat. 1585, s.143], *хотєніє* 14а [Kat. 1585, s.125].

Букву *ѣ* на місці старого голосного *е* можемо вказати у коренях номенів *стѣпени* 41 [Kat. 1585, s.151], *в нѣво* 43а [Kat. 1585, s.154] та у флексії місцевого відмінка однини *въ д'нѣ* 47а [Kat. 1585, s.158], *на нѣ(с)ѣ* 14 [Kat. 1585, s.124], пор. [3, с.199]:

- в іменниковому суфіксі -*єніє*, напр.: *сѣдинєніє* 46а [Kat. 1585, s.157] ~ *сєєдинѣніємъ* 46а [Kat. 1585, s.157] (пор. *ідинєніи* [СДРЯ, III, с.184-185]);

*ω(m)*далєніє 17а [Kat. 1585, s.128] ~ *ω ω(m)*далѣніє 48 [Kat. 1585, s.158], *ω(m)*далѣнїю 48а [Kat. 1585, s.159]; *под њесѣніє* 48 [Kat. 1585, s.158];

- у суфіксі **-гєль**: *добродєтѣлї* 42а [Kat. 1585, s.153],
- у прикметникових формах, напр.: *христизньского* 2 [Kat. 1585, s.112] ~ *хрєстиньскеи* 38а [Kat. 1585, s.149] ~ *хрєсти(н)сти* 43а [Kat. 1585, s.154]; *свѣтаго* 7 [Kat. 1585, s.117] ~ *свѣтаго* 2 [Kat. 1585, s.112] ~ *свѣтѡму* 43а [Kat. 1585, s.154], пор. [3, с.191] та **християнський** [ГСБМ, 36, с.163], **хрєстиянський**, **хрєстиянський** ... [ГСБМ, 36, с.160].

Варіювання двох букв на позначення одного голосного знаходимо й у флексії прикметників, напр.: *хр(с)теи(н)стѣм* 30а [Kat. 1585, s.141], *хр(с)тїицьстєи* 40 [Kat. 1585, s.150] ~ *хрѣсти(н)сти* 43а [Kat. 1585, s.154], пор. [3, с.193]. Збереження сполуки приголосних *-ст-* у основах прикметників на зразок *хр(с)тїицьстєи* 40 [Kat. 1585, s.150] ~ *хрєстиньскеи* 39 [Kat. 1585, s.149], *мїрьстїи* 25 [Kat. 1585, s.135], *мїрьстїи* 32а [Kat. 1585, s.143] ~ *мїрьски* 31 [Kat. 1585, s.141], *пѡньтїстємь* 3а [Kat. 1585, s.114], *пѡньтѣстє(м)* 5а [Kat. 1585, s.116], найвірогідніше, вказує на український текст, використаний укладачем Катехизису.

Написання прикметника *тѣлес'ное* 47а [Kat. 1585, s.158] можна пояснити або впливом іменника *тѣло* (наприклад, 6 s.116; 32 s.142; 36а s.147; 37а s.148; 40а s.151; 47а s.158), або збереженням традиційного графічного оформлення **тѣлеснь** [СтєСл., с.715], проте написання цього прикметника з ятем у другому складі – прийнятні для української мови – історично невинувдане [8, с.150-151; 5, с.247]:

- *учинкі телєсны* 45 [Kat. 1585, s.155] та *оучиньки телѣсьныи* 45 [Kat. 1585, s.155], *ω(m)* *телѣс'ныхъ* 50а [Kat. 1585, s.161]. Ще пор.: *в њѡѡ* 43а [Kat. 1585, s.154] ~ *нѣѡс'ное* 52 [Kat. 1585, s.162], *до неѡѣси* 44 [Kat. 1585, s.154];
- в особовому закінченні дієслова у формі третьої особи однини теперішнього часу *не достигнѣтъ* 42 [Kat. 1585, s.152], пор. *зостанєтъ* 12 [Kat. 1585 s.122].

На місці секундарного голосного *е* теж може виступати *ѣ*, напр.: *совєршєнїємь* ~ *совѣршєнєныи* 49а [Kat. 1585, s.160], пор.: *знаць рєвєрх'нїи* 31а [Kat. 1585, s.142], *вѣрхъ имєють* 41а [Kat. 1585, s.152]. Форма *зєѣрхно(ст)* 601 [КА, с.43; 5, с.247] у КА має, напевно, іншу причину постановня [8, с.544; СУМ XVI – п. п. XVII, 11, с.102-103].

Написання іменника *обѣщєнїю* 47 [Kat. 1585, s.157] у тексті Катехизису можна, ймовірно, витлумачити по-різному, пор.: **обѣщєнїца** «жен. к **обѣщєнїць** в 1 знач.» [СДРЯ, V, с.571], **обѣщєнїць** [СДРЯ, V, с.582] та *обѣѡник(ъ)*, учасни(к): сполєчни(к) [ЛБ, с.150].

Слов'янізована форма *Стрѣжєчьиси* 41а [Kat. 1585, s.152] (*стєрєжєсть* 45а-46 [Kat. 1585, s.156]), здається, не продовжує інфінітив **стерєчи(си)** [СДРЯ, XI, с.536-537] / **стрєщиси** [СДРЯ, XI, с.625], **стрѣи** [СтєСл., с.631], а є новішим утворенням од іменника *custodit[is]*, *стрєжєнїє* [Слав, с.150], Брежєніє: *Стєрєжєньє*, дбало(ст) [ЛБ, с.12], **стрєжєньє наз.** *Дзєяннє на дзєясл.* стрєчи [ГСБМ, 32, с.468], тобто псевдослов'янізмом, контекст, слід думати, підтверджує штучний характер дієслова: *Чємуси грѣхѡу имати Стрѣжєчьиси* 41а [Kat. 1585, s.152]. Мабуть, подібним псевдослов'янізмом є також номен *срамєж'ливости* 26а [Kat. 1585, s.137], пор.: *Срәмь: сѡромь, встыдлїво(ст), встыдѣ, сѡромєжлївѡсть* [ЛБ, с.120] та **сѡромєжлївѡсть**, **сѡромєжлївѡсть** [ГСБМ, 32, с.99].

Таким чином, можемо говорити про певний рівень слов'янізації укладачем тексту Катехизису. Цікаво, що, за словами І. Огієнка, текст КА написаний перекладчиком «своею рідною живою мовою» [6, с.212]. Якщо це справді так, то збіги написань іменників з *є* або *ѣ* в обох текстах виявляються, на наш погляд, надзвичайно промовистими.

Підсумовуючи, ствердимо, що в тексті КА зафіксована не живомовна, на наш погляд, фонетична зміна «новий ять», а, скоріше за все, представлені лише графічні варіанти позначень голосного *e* на письмі буквами *e* та *ѣ*. Зауважимо, що питання, чи список іменників з «новим ятем» І. Огієнка включає окремі генетичні україніزمи зі справжнім фонетичним явищем, перейняті з української мови писарем тексту, чи подає власне білоруські форми з «графічним «новим ятем»», не має вирішального значення, тому що по суті в мові КА «графічний «новий ять»» виказує не внутрішній розвиток мовної системи, а є тільки формальним явищем, що, як думаємо, спорадично і позасистемно представлено в нечисленній групі іменників.

Зі сказаного цілком закономірно випливає, що розглядааний текст КА має таку не українську, а білоруську мовну основу. Очевидна річ, що мусимо перевірити отримані результати, залучивши до розгляду ще й інші фонетичні, морфологічні та лексичні явища з мови пам'ятки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1995. Т. ССХХІХ: Праці філологічної секції. С. 251-276.
2. Гринчишин Д.Г. Крехівський Апостол. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 281.
3. Карский Е.Ф. Два памятника старого западнорусского наречия: лютеранский Катехизис 1562 г. и католический Катехизис 1585 г. *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. М., 1962. С. 188-207.
4. Карпинский М. Западно-русская Четья 1489 года. *Русский филологический вестник*. 1889. Т. XXI. С. 59-106.
5. Німчук В. Четья 1489 року в контексті сучасної україністики. *Українська мова*. 2015. № 1. С. 3-35.
6. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол. Варшава, 1930. Т. 1. 520 с.
7. Осінчук Ю. Північноукраїнські діалектні риси у Крехівському Апостолі. *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22 (1). С. 126-132. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Крехівський_Апостол (дата звернення 28.08.2020 р.).
8. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
9. Fałowski A. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. *Kraków*, 2003. S. 10-108.
10. ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1982. 2017. Вып. 1-37.
11. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Київ, 1982-2012. Т. 1-6.
12. КА – Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол. Варшава, 1930. Т. 2. 192 с.
13. ЛБ – Лексикон словенороский Памви Беринди. Надрук. з вид. 1627 р. фото-механічним способом. Підготовка тексту і вступна стаття В.В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1961. 272 с.
14. СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.). М., 1989-2019. Т. I-XII.
15. Слав. – Славинецький Є. Лексиконъ латинский. «Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського. Підготовка тексту і вступна стаття В.В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1973. 542 с.
16. СтСл. – Старославянський словарь (по рукописам X-XI веков) / под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. М.: Русский язык, 1994. 842 с.
17. СУМ XVI – п. п. XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994-2008. Вып. 1-14.

18. Kat. 1585 – Fałowski A. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. Kraków, 2003. S. 111-163.

References:

1. Gry`nchy`shy`n D. Chet`ya 1489 roku – vy`datna konfesijna pam`yatka ukrayins`koyi movy`. *Zapy`sky` Naukovogo tovary`stva im. Shevchenka*. L`viv, 1995. T. CCXXIX: Praci filologichnoyi sekciji. S. 251-276.
2. Gry`nchy`shy`n D. G. Krexivs`ky`j Apostol. *Ukrayins`ka mova. Ency`klopediya*. Ky`yiv, 2004. S. 281.
3. Karskij E.F. Dva pamjatnika starogo zapadnorusskogo narechija: l'juteranskij Katehizis 1562 g. i katolicheskij Katehizis 1585 g. *Trudy po belorusskomu i drugim slavjanskim jazykam*. M., 1962. S. 188-207.
4. Karpinskij M. Zapadno-russkaja Chet`ja 1489 goda. *Russkij filologicheskij vestnik*. 1889. T. XXI. S. 59-106.
5. Nimchuk V. Chet`ya 1489 roku v konteksti suchasnoyi ukrayinisty`ky`. *Ukrayins`ka mova*. 2015. № 1. S. 3-35.
6. Ogiyenko I. Ukrayins`ka literaturna mova XVI st. i ukrayins`ky`j Krexivs`ky`j Apostol. Varshava, 1930. T. 1. 520 s.
7. Osinchuk Yu. Pivnichnoukrayins`ki dialektni ry`sy` u Krexivs`komu Apostoli. *Voly`n` – Zhy`tomy`rshhy`na*. 2010. № 22 (1). S. 126-132. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Krexivs`ky`j_Apostol (data zvernennya 28.08.2020 r.).
8. Shevel`ov Yu. Istory`chna fonologiya ukrayins`koyi movy`. Xarkiv: Akta, 2002. 1054 s.
9. Fałowski A. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. Kraków, 2003. S. 10-108.
10. GSBM – Gistarychny slownik belaruskaj movy. Minsk, 1982-2017. Vyp. 1-37.
11. ESUM – Ety`mologichny`j slovny`k ukrayins`koyi movy`. Ky`yiv, 1982-2012. T. 1-6.
12. KA – Ogiyenko I. Ukrayins`ka literaturna mova XVI st. i ukrayins`ky`j Krexivs`ky`j Apostol. Varshava, 1930. T. 2. 192 s.
13. LB – Leksy`kon slovenoros`ky`j Pamvy` Bery`ndy`. Nadruk. z vy`d. 1627 r. fotomexanichny`m sposobom. Pidgotovka tekstu i vstupna stattya V.V. Nimchuka. Ky`yiv: Naukova dumka, 1961. 272 s.
14. SDRJa – Slovar` drevnerusskogo jazyka (XI-XIV vv.). M., 1989-2019. T. I-XII.
15. Slav. – Slavy`necz`ky`j Ye. Leksikon` laty`nsky`j. «Leksy`kon laty`ns`ky`j» Ye. Slavy`necz`kogo. «Leksy`kon sloveno-laty`ns`ky`j» Ye. Slavy`necz`kogo ta A. Korecz`kogo-Satanovs`kogo. Pidgotovka tekstu i vstupna stattya V.V. Nimchuka. K.: Naukova dumka, 1973. 542 s.
16. StsSl. – Staroslavjanskij slovar` (po rukopisjam X-XI vekov) / pod red. R.M. Cejtlin, R. Vecherki, Je. Blagovoj. Moskva: Russkij jazyk, 1994. 842 s.
17. SUM XVI – p. XVII – Slovny`k ukrayins`koyi movy` XVI – pershoyi polovy`ny` XVII st. L`viv, 1994-2008. Vy`p. 1-14.
18. Kat. 1585 – Fałowski A. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. Kraków, 2003. S. 111-163.

Based on the analysis of the linguistic features of the text of the Krekhiv Apostle, Ivan Ohienko concludes that the language of the monument is «North-Ukrainian or Polissya» with some features of south-western dialects. Later, two researchers repeated and supported I. Ohienko's opinion about the Ukrainian language of the Krekhiv Apostle's text, although before that scientist described the language of the monument as Belarusian in its basis, which contains only some Ukrainian features.

It is clear that the question of the Ukrainian or Belarusian the monument text language basis can be considered resolved only after a careful analysis and verification of the linguistic features of the Krekhiv Apostle submitted by I. Ohienko. The author of the article drew attention to the «new yat», as phonetic change, is a bright feature

of the Ukrainian language. The purpose of the article is to check whether the examples given in I. Ohienko's monograph really reflect the phonetic phenomenon of the «new yat», and already on the basis of this analysis indirectly confirm or correct the idea of the Ukrainian basis of the Krekhiv Apostle's language.

Careful consideration of the features of nouns-illustrations to the phonetic phenomenon «new yat», comparison of these nouns with names that have the same form, but recorded in the text of the Krekhiv Apostle with the preservation of the old vowel, the involvement of statistical indicators – all this gives the author that, most likely, the text of the Krekhiv Apostle does not fix the real «new yat». Accordingly, the nouns given by I. Ohienko convey only a graphic phenomenon. To verify the result, the author of the article involved another, printed text, which also reflects the graphical variations between the letters *e* and the notation of a different origin.

The author made the conclusion that forces to correct I. Ohienko's opinion on the Ukrainian basis of the Krekhiv Apostle's language.

Key words: the Krekhiv Apostle, the «new yat», a phonetic change, a graphic phenomenon, spelling, the Ukrainian language, the Belarusian language.

Отримано: 18.11.2020 р.

УДК 81'373.611

DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.35-42

Наталія Дворницька

ORCID 0000-0002-4825-4574

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ САКРАЛЬНОЇ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В СВІТЛІ МОВНО-ІСТОРИЧНИХ ІДЕЙ І. ОГІЄНКА

У статті зроблено спробу провести етимолого-дериваційний аналіз деяких власних назв сакральної лексики праслов'янського походження. Дослідження ведеться у світлі мовно-історичних ідей І. Огієнка про самобутність слов'янських і, зокрема, української мови. Увага акцентується на семантичному аспекті і про-блемі продуктивності твірних основ.

Ключові слова: праслов'янська мова, сакральна лексика, дериваційні процеси, етимологічний аналіз, самобутність української мови.

Державний і церковний діяч, учений Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) (1882-1972) залишив багату творчу спадщину, що налічує близько двох тисяч праць. Вагомим внеском у наукову скарбницю стали такі дослідження, як «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (К., 1918), «Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII ст.» (Львів, 1925), «Українська церква» (Прага, 1942, у 2-х т.) та інші. Особливої уваги істориків мови заслуговує робота «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1961), де автор доводить самобутність української мови та культури, наголошуючи на необхідності подальших лінгвістичних історичних розвідок.

Спадщина Огієнка знаходить своїх дослідників у рідній Україні. Зокрема, ідеї просвітництва, на яких зосереджував свою увагу науковець, досліджують